

Schubert en Napoleon

De aanwezigheid van de familie Bonaparte in Schuberts leven.

Auteur: Frans van der Elzen

1. Napoleon Bonaparte

Vanaf Schuberts geboorte en gedurende zijn hele jeugd was Napoleon Bonaparte als een permanente, gevreesde schaduw aanwezig in het collectieve bewustzijn van zijn tijd en in het bijzonder van zijn stad Wenen.

In 1797 versloeg Napoleon – toen nog gewoon een Franse legeraanvoerder – bij Mantua een leger waar ook een Oostenrijks vrijwilligerskorps in meevocht, en trok vervolgens Oostenrijk binnen. Wenen was in gevaar. De Landsturm werd gemobiliseerd en trok met muziek aan Schuberts geboortehuis voorbij de stad uit. Dat was de eerste openbare muziekkuitvoering (waaronder zeer waarschijnlijk ook het nieuwe volkslied van Haydn) die de baby Franz Schubert – toen 76 dagen oud – te horen kreeg. Daar Napoleon geïsoleerd dreigde te raken, sloot hij echter vrede in plaats van Wenen te bezetten, maar wel op zijn voorwaarden : deze vrede van Campoformio was n.l. de eerste van een serie vernederingen die Napoleon Franz II, toen nog keizer van Duitsland en Oostenrijk, deed ondergaan, want de keizer verloor hierbij een deel van zijn gebieden, waaronder de zuidelijke Nederlanden, aan Frankrijk.

In november 1805 keerde Napoleon terug naar Oostenrijk, en nu volgde wel een bezetting van Wenen; deze eindigde na twee maanden met de vrede van Pressburg. Ondertussen heersten in de stad ziekte en hongersnood ten gevolge van de inkwartiering en het onderhoud van de Franse troepen en de hoge contributiebelastingen.

In 1806 volgde weer een diepe vernedering : Napoleon stelde zichzelf aan als “Protector” van een aantal Duitse landen, het zogenaamde Rijnverbond, en dwong Franz II om afstand te doen van de Duitse keizerskroon. Onder de naam Franz I bleef hij wél keizer van Oostenrijk.

In 1809, nadat Oostenrijk op eigen houtje getracht had Europa van het juk van Napoleon te bevrijden, werd Wenen, na een korte belegering, voor de 2e maal enkele maanden bezet (13 mei – 20 oktober). Tijdens deze belegering vond een bombardement van de binnenstad plaats, waarbij op 11 mei ook het Konvikt, het internaat waar Schubert woonde, door een granaat werd getroffen. Op het Konvikt heersten sterke nationalistische gevoelens.

Schuberts medeleerling en latere vriend Senn was ook een felle tegenstander van Napoleon. Ter gelegenheid van de oorlog in 1809, waarbij ook zijn land Tirol betrokken was, schreef hij het beroemd geworden gedicht “Der rote Tiroler Adler”.

In 1810 trouwde Napoleon, die zich had laten scheiden van zijn eerste vrouw Joséphine de Beauharnais, met aartshertogin Marie-Louise, de dochter van Kaiser Franz II. Ook dit huwelijk was door hem afgedwongen en betekende een vernedering voor de keizer, die zo'n *mésalliance* met zijn grootste vijand geenszins zou hebben gewild als hij er niet toe gedwongen was. Hiermee verzekerde Napoleon zichzelf en zijn nakomelingen van koninklijke en keizerlijke verwantschap en kon Oostenrijk tenminste hopen, langs diplomatieke weg de gehate tiran te hebben geneutraliseerd.

In 1813 verenigden de door Napoleon onderworpen Europese landen zich om Frankrijk definitief te verslaan. Erg dichtbij kwam het wereldgebeuren voor Schubert en zijn vrienden toen Theodor Körner, afkomstig uit Dresden maar in Wenen bekend en geliefd als dichter en theaterauteur, die in vele opzwepende gedichten tot weerstand tegen de tiran had opgeroepen, dienst nam in het Pruisische leger en kort daarna, op 21-jarige leeftijd, in de strijd sneuvelde. Schubert kende Körner, die ook muzikaal begaafd was, persoonlijk. Diens dood maakte diepe indruk in Wenen, waar een ware heldencultus rondom zijn persoon ontstond. Schubert was toen 16 jaar en leefde intens mee met de gebeurtenissen, hetgeen zijn weerslag vond in het lied *Begräbnis-Feier* D 79. Toen in 1815 een bundel gedichten van Körners hand verscheen, waaronder enkele die hij als soldaat had geschreven, haastte Schubert zich dan ook, er een aantal van op muziek te zetten (zie met name *Trinklied vor der*

Schlacht – D 169, *Schwertlied* – D 170, *Gebet während der Schlacht* – D 171). In totaal zou hij dertien gedichten van Körner gebruiken voor 16 liederen. Ook het door Körner geschreven libretto *Der vierjährige Posten* (waarvan de titelheld een soldaat is die vier jaar lang kans ziet de strijd te ontlopen om bij zijn liefje in de buurt te blijven) werd door Schubert omgezet in een Singspiel (D 190).

Tenslotte keerden Napoleons kansen tijdens de slacht bij Leipzig, naar aanleiding waarvan Schubert het vermoedelijk door hemzelf geschreven gedicht *Auf den Sieg der Deutschen* componeerde (D81, en kort daarna de eerste strofe nog eens als canon D 88) waarna de geallieerden in 1814 Parijs binnentrokken. Deze laatste gebeurtenis vond zijn weerslag in het lied *Die Befreier Europas in Paris* D 104 van 16 mei 1814. Napoleon werd naar Elba verbannen en Marie-Louise keerde terug naar Wenen. Van september 1814 tot juni 1815 vond het Weense congres plaats, waarbij Oostenrijk het merendeel van zijn door de vredesverdragen verlorengedane gebieden terugkreeg. Wenen kon herademen en de jonge Schubert had voor het eerst (en ook voor het laatst) de historische gebeurtenissen van zijn tijd vastgelegd in een flink aantal werken..

2. De hertog van Reichstadt

Napoléon François Charles Joseph Bonaparte, ook wel genaamd Napoléon II , Koning van Rome, « l'Aiglon » (het adelaarsjong), maar vanaf 1818 nog alleen Hertog van Reichstadt, werd geboren in Parijs op 20 maart 1811 als zoon van keizer Napoleon en keizerin Marie-Louise Na een mislukte putsch van Napoleon en zijn definitieve val bij Waterloo in 1815 werd zijn zoon naar Wenen gebracht, waar hij tot aan zijn vroege dood in 1832 zou blijven. Hij had hier weliswaar een eigen hofhouding, maar was er feitelijk een gijzelaar, om te voorkomen dat Napoleon nog eens met veroveringsplannen terug zou keren of dat de zoon zelf dergelijke plannen zou gaan koesteren. Volgens overleveringen - die trouwens alleen in de Franse geschiedschrijving zijn terug te vinden - was hij echter wel geliefd bij zijn Oostenrijkse familie, en zelfs de favoriete kleinzoon van keizer Franz. Daarentegen liet zijn moeder Marie-Louise hem volkomen aan zijn lot over, mogelijk omdat men haar had voorgehouden dat haar zoon een bastaard was omdat het huwelijk van Napoleon met Joséphine de Beauharnais nooit door de paus persoonlijk ongeldig was verklaard.

Voor zijn opvoeding en onderricht werd het kind onder de hoede gesteld van twee bekenden van Schubert, graaf Moritz von Dietrichstein (1775-1864) en Matthäus von Collin (1779-1824). Hierover schrijft Schubert-deskundige Susan Youens :

“Door bemiddeling van Moritz von Dietrichstein (aan wie Schubert zijn “Erlkönig” had opgedragen), werd Collin op 1 januari 1816 aangesteld als gouverneur van François-Charles-Joseph Bonaparte, Hertog van Reichstadt (1811–32), de zoon van Napoleon I en Marie Louise van Oostenrijk; hij bleef waarschijnlijk deze functie vervullen tot aan zijn dood.

Op grond van de bewaard gebleven verslagen kan men niet anders dan Collin bewonderen om zijn rol in deze trieste geschiedenis. De “Roi de Rome”, of “l'Aiglon”, zoals hij werd genoemd, was in Frankrijk geboren in keizerlijke luister, maar na Napoleons val werd hij als kind weggevoerd naar het Oostenrijkse hof, waar zijn vaders naam een gruwel was en zijn moeder, die ten aanzien van hem zeer tegenstrijdige gevoelens koesterde, grotendeels uit zijn leven afwezig bleef.

Zijn opvoeding, waar Dietrichstein verantwoordelijk voor was en waar Collin lessen Latijn en Grieks aan bijdroeg, is door een Franse historicus beschreven als “ontfransing”. Dietrichstein zelf vertelde aan Marie Louise dat het kind beschouwd moest worden als zijnde van Oostenrijkse afkomst en dat hij “op zijn Duits” moest worden opgevoed. Het kind, losgescheurd van zijn Franse wortels, reageerde met een hele batterij aan psychologische symptomen die men tegenwoordig zou verwachten als gevolg van trauma's die zeer jonge kinderen ondergaan, vooral doordat er ook vrijwel geen liefde en begrip was om hem te helpen ermee om te gaan. Hij verzette zich tegen het aanleren van zijn nieuwe taal, en zijn algemene aversie tegen onderwijs was aanleiding voor Dietrichstein om aan Marie Louise schriftelijk toestemming te vragen, het kind met zweepslagen te straffen. Extreme psychische nood en weerstand tegen een nieuwe en vijandige omgeving lijken de oorzaken te zijn geweest van zowel de ongeïnteresseerdheid van de jongen voor het leren – met opvallende uitzondering voor militaire zaken -, en van zijn vermeende ongevoeligheid. Hij moet al snel hebben begrepen dat het voor hem noodzakelijk was om zijn gevoelens zoveel mogelijk te verbergen, maar was niet in staat zijn verdriet

te verbergen toen hij in 1821 hoorde dat Napoleon was overleden. De jongen adoorde de vader die hij nooit echt had leren kennen, en men kan zich indenken hoe hij reddings-fantasieën moet hebben verzonnen waarin zijn vader zou terugkeren en alles weer goed maken, fantasieën die net zo ten dode waren opgeschreven als de jongen zelf, die in 1832 aan tuberculose overleed. Collin – zoveel is wel duidelijk – was vriendelijk voor zijn jonge pupil, en deze erkende dit ook toen hij, kort na Collins dood, aan zijn moeder schreef : “Hoe meer ik aan de overledene denk, des te groter en ingrijpender vind ik het verlies dat ik nu lijd. Collin was een van de mensen waarvan ik het meeste hield ... Hij hield veel van mij en voor het weinige dat ik weet ben ik hem veel dank verschuldigd. “

Graaf Dietrichstein vervulde aan het Weense hof diverse vooraanstaande functies op het gebied van de kunst en vooral de muziek; hij componeerde zelf ook een aantal Goethe-liederen. Als “Hofmusikgraf” had hij ook te maken met de Sangerknaben van het Konvikt en erkende hij al tijdens Schuberts opleidingstijd diens grote muzikale begaafdheid en “aangeboren genie”. Later werd hij een belangrijke begunstiger van de componist, die hij aan componeeropdrachten hielp. Schubert leerde hem omstreeks 1820 persoonlijk kennen in het huis van Matthäus von Collin (over deze laatste meer elders in deze Nieuwsbrief). Deze Collin was tot 1818 niet alleen de opvoeder van de hertog van Reichstadt, maar ook van de aartshertoginnen. [Of hij dit tot aan zijn dood bleef doen, zoals Susan Youens vermoedt, is overigens twijfelachtig; andere schrijvers gaan ervan uit dat hij zich vanaf 1821 geheel uit zijn diverse functies terugtrok.] Hierdoor, en door zijn eigen neiging, leefde hij erg teruggetrokken en is er over zijn privé-leven weinig bekend. Hij is er binnen de Schubert-kring ongetwijfeld ook uiterst discreet over geweest. Toch kan het haast niet anders, of zijn contact met de zoon van de gehate tiran heeft op de verbeelding van Schubert en zijn vrienden ingewerkt. Haatten zij de jongen evenzeer als zijn vader, hadden zij medelijden met hem? Een aanwijzing kan gevonden worden in het feit dat Schuberts vriend Anselm Huttenbrenner een requiemmis aan de Hertog van Reichstadt opdroeg.

3. Koningin Hortense van Holland

Tenslotte heeft Schubert nog – zij het alleen in naam – te maken gehad met Napoleons stiefdochter Hortense (1783-1837). Zij was de dochter van generaal Alexandre de Beauharnais en de latere keizerin Joséphine; toen Joséphine met Napoleon trouwde werd Hortense dus de stiefdochter van Napoleon , op wiens instigatie zij in 1802 trouwde met diens broer Lodewijk Napoleon, die van 1806 tot 1810 koning van Holland was. Met hem kreeg zij drie zonen, van wie de jongste de latere Napoleon III zou worden. Zij scheidde in 1810 van Lodewijk Napoleon en vestigde zich weer in Parijs, later in Italië; zij zou nog tweemaal hertrouwen.

Op de avond dat Schubert, samen met Vogl, voor het eerst bij Matthäus von Collin was uitgenodigd (vermoedelijk ergens in 1820), zou hij met Anselm Huttenbrenner de *Variaties in e-klein over een Frans lied* D 624 gespeeld hebben. Het Franse lied in kwestie is het lied, “Le bon chevalier” (“Reposez-vous, bon chevalier, laissez là votre armure”) dat koningin Hortense als nr 5 van haar derde bundel “Romances” in 1813 publiceerde. Schubert had het lied in de bibliotheek van Zseliz gevonden toen hij daar in 1818 als muziekleraar van de twee dochters van graaf Esterhazy verbleef.

In werkelijkheid zijn de Romances van Koningin Hortense vermoedelijk geschreven door Napoleons hofluitist Louis Drouet (geb.1793 in Amsterdam). Deze verbleef in 1822 ook enige tijd in Wenen, waar hij Schubert kan hebben ontmoet. Hij organiseerde er op 3 juni 1822 een “musikalisches Akademie” waar, naast composities van hemzelf, Mozart en Beethoven, ook een lied van Schubert ten gehore werd gebracht (*Geist der Liebe*, voor vier mannenstemmen)

Schuberts “Variaties” is een werk voor piano 4-handen dat hij aan Beethoven opdroeg, wiens toestemming hiervoor hij vrijwel zeker heeft gevraagd en gekregen. Dat hij het werk bij Collin thuis uitvoerde werd door zijn vrienden meermaals gememoreerd in hun herinneringen, geschreven na Schuberts dood.

Geraadpleegde literatuur :

O.E. Deutsch : *Schubert. Die Dokumente seines Lebens*. Leipzig 1980
O.E. Deutsch : *Schubert. Die Erinnerungen seiner Freunde*. Leipzig 1983
Eva Badura-Skoda et al. *Schubert und seine Freunde* (Wien 1999)
Ernst Hilmar/Margret Jestremski : *Schubert-Enzyklopädie*. Tutzing, 2004
Susan Youens : *Of Dwarves, Perversion, and Patriotism : Schubert's Der Zwerg, D 771*, in : *19th-Century Musci XXI/2* (Fall 1997), p.177-207
Susan Youens : *Schubert's poets and the making of Lieder*. Cambridge, 1996
Oosthoek encyclopedie
Diverse internet-sites